

AS FACTORÍAS ROMANAS DE SALGA NA PRAIA DE CANEXOL. ILLA DE ONS.

Por: Grupo GEAAT

Alba Rodríguez Novoa e cinco máis. Nomeados ao final do artigo

Na primavera do ano 2021, un equipo de arqueólogos da Universidade de Vigo dirixidos polo profesor Adolfo Fernández, co apoio do Parque Nacional Illas Atlánticas, desembarcou na praia de Canexol para estudar as factorías de salga que penduraban facía tempo no cantil. Dende aquel momento, son varias actuacións arqueolóxicas que se teñen levado a cabo neste xacemento e que permitiron coñecer máis en profundidade. A intervención era necesaria e urxente, xa que os restos se degradan rapidamente ao estar expostos á erosión climática e mariña, así como á acción humana. Actualmente, as estruturas que se poden observar pertencen a dous edificios, que se estenderían cara ao mar e que se atopan perdidos na súa meirande parte.

O xacemento de Canexol atópase na praia do mesmo nome, no lado leste da illa. Era un sitio xa catalogado no inventario de patrimonio arqueolóxico da Xunta de Galicia co código GA36004028. Aínda que nunca fôra escavado, non cabía dúbida de que eran restos relacionados con fábricas de salga de época romana, e así foi publicado (Ballesteros Arias, 2009). A extensión dos restos no cantil xa indicaba a posibilidade de que pertencesen a máis dunha factoría.

Fig. 1: Localización dos restos da factoría no cantil da praia de Canexol

A industria conserveira no noroeste peninsular era un sector moi relevante na economía romana, como indica a proliferación de unidades de produción de salgas de peixe en toda a costa galega, especialmente nas Rías Baixas (Filgueira Valverde e García Alén, 1953; Lomba Portela, 1987; Naveiro López, 1991; Suárez Piñeiro, 2003). As boas condicións para asentadas e a dispoñibilidade de materias primas (peixe e sal), xunto coa presenza de alfares, onde se fabricaban os contedores para comercializar as salsas (como as ánforas de Bueu), ofrecían unhas condicións inmejorables, que foron explotadas dende a Antigüidade. Co obxectivo de documentar e caracterizar este tipo de xacementos nace o proxecto *Galtfish: sal e salgas na Gallaecia Antiga. Buscando as orixes da industria de pescado en conserva en Galicia*, no que se enmarcan varias actuacións arqueolóxicas como a de Canexol. Escaváronse outras como a de praia do Naso (Illa de Arousa) (Fernández Fernández *et al.*, 2021), praia dos Bois (illa de Sálvora) (Fernández Fernández *et al.*, 2022a), Sobreira (Vigo) ou Adro Vello (O Grove). A estas factorías chegaría o peixe, que se procesaría para elaborar as salgas. Na súa meirande parte distínguense pola presenza de grandes pías ou tanques onde o peixe se mesturaría con sal e outros aditivos para deixalo macerar ata obter o produto desexado. Normalmente, o edificio conta cun patio, que pode estar situado en posición central ou nun dos lados do edificio, no que se limparía e trocearía o peixe antes de metelo nos tanques.

Os traballos arqueolóxicos consistiron en catro accións principais: limpeza do cantil no que se atopaban os restos, sondaxes valorativas cara ao interior, prospección xeofísica do camiño costeiro e rexistro e seguimento das afeccións sobre o xacemento. Dado que nun comezo a razón principal para traballar na praia eran os restos do cantil, comezouse por retirar toda a vexetación e aviváronse os perfís térreos, para permitir unha correcta lectura e interpretación do sitio. Unha grande parte dos edificios, que se estendería cara ao mar, está xa perdida, pero era necesario confirmar se existían estruturas cara ao oeste, cara ao interior da illa. Por isto, propúxose a realización de dúas sondaxes valorativas na parte superior, a ambos lados do camiño que discorre entre o Curro e Pereiró, e que pasa por Canexol. De maneira complementaria, optouse por empregar métodos non invasivos, empregando prospección xeofísica para tentar confirmar a presenza de restos sen afectar unha das vías de comunicación da illa. Todas as estruturas foron documentadas con fotografía, debuxo e mediante fotogrametría. A creación de modelos 3D permitiu facer un seguimento e analizar anualmente como se erosiona o xacemento e cales son os principais axentes de erosión. A experiencia en Canexol e noutros xacementos similares (Fernández Fernández *et al.*, 2022b) acentuaron a necesidade de poñer en marcha un proxecto que permitira facer un seguimento da erosión do patrimonio costeiro para poder propoñer solucións adecuadas para a súa investigación e conservación. Así, en 2023 obtívose financiación do Ministerio de Transición Ecolóxica e Reto Demográfico para SENTINELA: Monitorizando e documentando os procesos erosivos no patrimonio cultural das Illas Atlánticas de Galicia (2023-2025).

Como resultado destas accións identificáronse dúas factorías dun polo de produción de salgas de peixe. A unidade 1, situada máis ao norte e da que obtivemos menos información, conserva no perfil un pavimento de cuarzo, perdido nalgúns zonas. Corresponderíase co patio do edificio. Este chan chega a un muro que ten dirección norte-sur, que sería un dos tanques para o peixe. Ao seu carón apréciase un tanque de pequenas dimensións, recuberto de morteiro de cuarzo. No exterior deste pío apareceu un pequeno cuncheiro de múrices. Estes animais machucárianse para extraer tinguiduras púrpuras, unha cor moi apreciada no mundo romano.

Fig. 2: Restos da unidade

A unidade 2 está situada cara ao sur, separada da primeira uns 25 m. A primeira estrutura que lle asociamos a esta factoría é unha rampla de acceso directamente desde a praia. O nivel do mar, estaría máis alto que na actualidade, o que explicaría diferenza de cota. Seguidamente aparece o alzado do muro máis ao norte, que sería a porta de entrada ao edificio e que se abriría a un patio central con pavimento de cuarzo. Neste caso, parece estar nunha posición central, cos tanques arredor. Consérvanse dous tanques no cantil. Para o primeiro, queda o muro de peche leste. O segundo está cortado pola metade, polo que podemos apreciar perfectamente a súa estrutura interna. Os muros laterais están feitos, como no resto dos que conservamos, con cachotes medianos e pequenos, mentres que o pavimento e as paredes están recubertos de morteiro de cuarzo, grazas ao cal están impermeabilizados. Asenta sobre unha capa de pedras grandes.

Fig. 3: Tanques da unidade 2

As sondaxes tamén sacaron á luz estruturas. A escavada no alto do cantil permitiu recuperar unha estrutura que, nun inicio, parecía outro tanque da unidade 2. Sen embargo, ao carecer de revoco e, por tanto, non estar impermeabilizado, cremos que podería funcionar como almacén ou similar. O muro da outra sondaxe, feita nunha finca ao outro lado do camiño, cara ao oeste, non pertencería a esta fábrica, xa que está bastante afastado. Con todo, serviu para confirmar a existencia de restos arqueolóxicos máis aló da praia. Os datos da prospección parecen confirmar a existencia de estruturas baixo o camiño. Corresponden sobre todo, coa unidade 1, aínda que é posible que existise algunha factoría máis na zona.

A intervención tamén permitiu recuperar unha gran cantidade de material arqueolóxico, ademais de mostras de peixe que posibilitarán coñecer a receita que se empregaba nas salsas de peixe producidas en Canexol. O conxunto cerámico está conformado tanto por pezas producidas de maneira local na illa, como outras importadas. Entre estas últimas, destacan as ánforas que chegan da Bética e de Itálica, e vaixelas finas, fabricadas na Ríoxa. As cerámicas locais, de uso cotián para os habitantes da illa, son pezas de tipoloxías coñecidas para xacementos do século I d. C. das Rías Baixas, como as vasillas tipo Vigo ou tipo Cíes. Hai algúns restos de metais, entre os que destacan unha moeda que formaba parte dos recheos das pías, e moitos ósos animais, xa que os tanques funcionaron como vertedoiros unha vez abandonada a factoría. Os materiais datan o período útil das fábricas entre o século I e o IV d. C.

Fig. 4: Proposta de reconstrución das factorías.

Os traballos en Canexol foron o primeiro paso para a posta en marcha dun programa de escavacións da illa de Ons, que permiten investigar e poñer en valor o patrimonio arqueolóxico da illa. Dentro destas accións destacan as sucesivas campañas que sacaron á luz o castro do Castelo dos Mouros, cunha ampla ocupación entre os séculos IV a. C. e IV d. C. As estruturas documentadas ata o momento inclúen unha muralla con tres fiadas de cachotes, e cun trazado en curvas, casas redondeadas e, por encima destas, unha casa cuadrangular con varias estancias, pórtico e patio exterior. Igual que ocorría na factoría, o conxunto material é moi abundante e inclúe moitas vasillas cerámicas fabricadas en talleres locais, pero tamén unha grande cantidade de ánforas e vaixelas finas importadas que dan idea do dinamismo da economía da illa en época romana. Dada a súa situación, é posible que os habitantes do castro traballasen na factoría da praia durante a época na que esta estivo en funcionamento. Ademais, leváronse a cabo varias accións destinadas á divulgación e a posta en valor do xacemento. A primeira foi a montaxe dunha nova Sala de Arqueoloxía no Centro de Visitantes, que xunto con paneis explicativos do patrimonio natural e cultural, conta con materiais de Canexol, Laxe do Crego e Castelo dos Mouros, representativos da nova información dispoñible sobre o pasado de Ons. A segunda acción foi a xeración dunha nova ruta da Vía dos Múrices, que recorre todos os elementos arqueolóxicos e leva o nome da malacofauna máis relevante atopada asociada á factoría. En cada xacemento colocouse un panel explicativo, con fotografías, esquemas e un pequeno texto, que axudarán ao visitante interesado a afondar no pasado da Illa.

BIBLIOGRAFÍA:

- Ballesteros Arias, P. (2009): “O aproveitamento do mar ao longo do tempo. A documentación do xacemento romano de Canexol (Illa de Ons, Bueu)”, *Cuadernos de estudios gallegos*, 56 (122): 67-90.
- Fernández Fernández, A., Rodríguez Nóvoa, A.A., Valle Abad, P. e Ruanova Álvarez, N. (2021): “La factoría de salazón romana de Praia do Naso (Illa de Arousa, Pontevedra)”, *Minus*, 26: 137-161.
- Fernández Fernández, A., Ruanova Álvarez, N., Méndez Otero, R. e García Cabo, M. (2022a): “Nuevos datos sobre la ocupación antigua en la isla de Sálvora (Ribeira): Resultados de la intervención arqueológica en el yacimiento romano del Areal dos Bois”, *Minus*, 27: 11-31.
- Fernández Fernández, A., Valle Abad, P. y Rodríguez Nóvoa, A.A. (2022b): “3D photogrammetry as a tool for studying erosive processes at a Roman coastal site: the case of the Roman fish-salting plant at Sobreira (Vigo, Spain)”, *Archaeological and Anthropological Sciences*, 14 (32): 32-53 <https://doi.org/10.1007/s12520-022-01508-3>
- Filgueira Valverde, J. e García Alén, A. (1953): *Materiales para la carta arqueológica de la provincia de Pontevedra*, Pontevedra, El Museo de Pontevedra.
- Lomba Portela, A. M. (1987): “Contribución al estudio de la industria de salazón de época romana en el Noroeste peninsular”, *Lucerna* (Ser. II), 2: 165-176.
- Naveiro López, J. L. (1991): *El comercio antiguo en el Noroeste Peninsular. Monografías urxentes do museu (Vol. 5)*, A Coruña, Museu Arqueolóxico e Histórico Provincial de A Coruña.
- Suárez Piñeiro, A. M. (2003): “La explotación del mar en la Galicia romana: el ejemplo de las instalaciones de salazón”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 50 (116): 9-25.

AUTORAS/AUTORES DESTE ARTIGO:

- Alba A. Rodríguez Nóvoa.** Investigadora posdoutoral Margarita Salas. GEAAT. Campus Augua, Laboratorio 211, Rúa Canella da Costa s/n, As Lagoas, 32004, Ourense, 988368783. alba.antia.rodriguez.novoa@uvigo.es
- Patricia Valle Abad.** Investigadora posdoutoral Margarita Salas. GEAAT. Campus Augua, Laboratorio 211, Rúa Canella da Costa s/n, As Lagoas, 32004, Ourense, 988368783. pvalle@uvigo.es
- Marta Lago Cerviño.** Conservadora-restauradora. GEAAT. Campus Augua, Laboratorio 211, Rúa Canella da Costa s/n, As Lagoas, 32004, Ourense, 988368783. marta.lago.cervino@uvigo.es
- Nerea Álvarez Ruanova.** Investigadora predoutoral. GEAAT. Campus Augua, Laboratorio 211, Rúa Canella da Costa s/n, As Lagoas, 32004, Ourense, 988368783. nerea.ruanova.alvarez@uvigo.gal
- Raúl Méndez Otero.** Investigador predoutoral. GEAAT. Campus Augua, Laboratorio 211, Rúa Canella da Costa s/n, As Lagoas, 32004, Ourense, 988368783. raul.mendez.otero@uvigo.es
- Adolfo Fernández Fernández.** Contratado Ramón y Cajal. GEAAT. Campus Augua, Laboratorio 211, Rúa Canella da Costa s/n, As Lagoas, 32004, Ourense, 988368783. adolfo@uvigo.es